

IPOLYI ARNOLD

Százötven éve, 1823. október 20-án született Ipolyi Arnold. (1) Immár 87. éve, hogy teste a nagyváradai székesegyház kriptájában, szíve pedig a besztercebányai Szent Borbála-kápolnában pihen. Sokféle maradandó értéket termő, fáradhatatlan élete ma is világító példakép. A nevét viselő emlékérem elnyerése rangot jelent hazánk szellemi életében.

Szinte az utolsó pillanatban látott hozzá, hogy felkeresse, összegyűjtse, megmentse és feldolgozza nemzeti művelődésünk sok évszázados, enyészetnek indult emlékeit, kezdve a népi hagyományoktól a történelmi emlékekig és az irodalom és művészet kincseig. Nemcsak ő maga dolgozott ezért fáradhatatlanul, hanem másokat is buzdított, irányított. Hirdette: „Örizzük, tartsuk fenn emlékeinket, gyűjtjük össze töredékeinket, hogy végleg el ne vesszenek és hogy ezáltal is ne legyen üresebb a múlt, szegényebb a jelen és kétésebb a jövő.” Az oktatásügy fejlesztését plébános-kora óta szívéen viselte, életének utolsó tizedében pedig az Országos Köznevelési Tanács elnökeként dolgozott annak érdekében. A képzőművészet hazai főiskolájának létesítése jórészt az ő érdeme, de törődött az ipar és a háziipar színvonalának emelésével is: Korponán faipari szakiskolát, Besztercebányán pedig női kézimunka-iskolát alapított. A Magyar Történelmi Társulat egyik megalapítója és elnöke. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat az ő elnökségének éveiben élte virágkorát. Néhány ünnepi alkalommal tartott beszéde az egész nemzet számára útmutatásul szolgált. Szeretettel támogatta a művészet és a tudomány ifjú munkásait, megbízást adott nekik, pályadíjat tűzött ki.

A mostani évforduló alkalmával a kortársak szavával szeretnők életközelphez hozni egyéniségét, töretlenül felfelé ívelő pályáját. Felvázoljuk ezért életének nevezetesebb állomásait, és levelezésének a primási levéltárban őrzött gazdag anyagából (2) vett idézetekkel próbáljuk elevenné tenni emlékét.

A Hont megyei kisbirtokú nemességhez tartozó Stummer Ferenc szolgabírónak és Szmracsányi Arzaniának házasságából hat gyermek született: Arnold, Lajos, Augustza, György, Gyula és Mária. Irodalmi működésének terebélyesedésével Arnold az „Ipolyi” nevet kezdte használni, egyelőre csak írói névként, utóbb azonban már családnévként vette fel az Ipolyi-Stummer kettős nevet, majd a Stummer-név elhagyásával csak az Ipolyi nevet használta. Ipolykeszin töltötte gyermekéveit a vagyonosabb ősök életmódjától megválni nem tudó szülők vidám élettől pezsgő otthonában. Házitanító oktatta az elemi ismeretekre, amelyekből a lévai piaristáknál tett magánvizsgát. Midőn a szülők eladni kényszerültek az ipolykeszi birtokot és Korponára költöztek, Arnold az ottani, majd a selmecebányai piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Tizenkét éves volt, amikor a szülők — hogy a gyermeknevelés gondjain elhárítsanak — a pozsonyi Emericanumba, az esztergomi egyházmegye kieszemináriumába adták. A itt töltött két év alatt fejlődött ki papi hivatása, melytől akkor sem távolodott el, amikor később a szülők — Lajos fiuk példájára hivatkozva (3) — a világi pályát ajánlották. A nagyszombati líceumban töltött további két év elteltével — mint kiváló tanulót — Bécsbe küldték, hogy a Pazmaneum növendékeként az ottani egyetemen hallgassa a teológiát. Egyetemi tanulmányait 1844-ben fejezte be, de ekkor még három év volt hátra a felszenteléshez megkívánt kor eléréséig. Ebből egy évet az esztergomi presbiteriumban, (4.) kettőt pedig a Nyitra megyei Veszelen, báró Mednyánszky Alajos kamarai elnök otthonában töltött, mint Mednyánszky Dénes nevelője.

Kazinczy Gábor így emlékezik vissza Ipolyi gyermekkorára 1855. július 31-én kelt levelében: „Sápadó életemnek egyik emlékezetes örömét hozta nekem Önnek oly meleg, oly érdekes levele. Nem reménylhetém azt. S sejtettem-e, hogy személyes érintkezésünk oly messze múltba nyújtja fel dátumát? Igen, oly messze e múlt! ... S legyen Önnek némi öröme az, hogy azok a ‚halovány fiúk’ — habár meg sem álmodám, hogy ily férfiakká fejlenek — eléggé érdekes emlékezet valának nálam, hogy anyni, anyni zivatar, kívül s belül, elenyésztetni nem bírja; s hogy nem fogja, Ön tett róla.”

Molnár János nagyszombati tanár, 1840. január 15-én így ír az édesanyának: „Ami Arnold viséletét illeti: ő most is, mint az előtt, példás mindenben. Ő igazán iparkodik, szíves óhajtatom szerint, nevelkedni: időben, bölcsességben és kedves-ségben Istennél és embereknél. E rövid rajzból értheti Tekintetes Asszony! mily drága gyümölcsöt hozott e világra.”

Az édesanya fiához írt, 1844. február 8-án kelt levelében olvassuk: „Sietek tsak egy pár szóval köszönni azon jól tevő hatásér, melyet kedves feledhetetlen leveled tett rám, mer ámbár talán több könnyekkel áztatám, mint tartalmában betű van, és még most sem olvashatom el könnyek nélkül, még is mint egy jótevő ír volt fájdalmas szívemnek, és mily jól tevő már azon öröm, hogy oly rögtön jött. És még jóltevőbb tartalma, egy gyermeket bírni egy anyának, ki annyira érti és annyira érzi anyja szíve ki ömlését, mint te, kedves fiam, tanúsítád ezt leveled által.” Az apának 1845. június 18-án kelt levele a Mednyánszky családnál nyert nevelői állásra utal: „A herceg primás általi kitüntetésednek fölöttébb örültünk és méltán, mert azt egyedül viselted és ernyedetlen iparkodásod által gyűjtött erényeidnek tulajdoníttjuk, minekutánna ő veled egy 3-ik 4-ik által is parancsolhatott volna és még is maga egész kegyelemmel ereszkedett le, mondtám, erényeidhez, mit egyedül magadnak köszönhetsz. — Rendeltetéseddel, főképp mivel vele megelégedve vagy, mi is tökéletesen meg nyugszunk, de nem azzal: hogy te csak egy-két hetet akarsz a szünnapokban nálunk tölteni. Főképp édes anyád protestál ez ellen s mi még e felől beszéllendünk.”

Ipolyi irodalmi szárnypróbálgatásairól történik említés az egykori korponai iskolatársnak, Pajor Istvánnak 1843. „tavaszhoz” 15-ről keltezett levelében: „Múlt hó 20-áról küldött irományaidat becses leveleddel együtt örömmel vettem. A küldött két beszélyedet nem késtem rendeltetése helyére vinni. ... A „megbosszult hitzegő” — P. Horváth Lázár tulajdon szava után — némi igazítással, napvilágot fog látni. »Bajmócz és Kesselkő« iránt mit sem mondhatok, mert az — noha azonnal megvittem Frankenburgnak — a mint kezemhez vevém — átvizsgálva mind eddig nincs.”

György testvére, midőn honvédként Pétervárad felé vonul, így ír a daróci táborból: „Örömmel vettem leveledet, melyben engem czéлом elérésére bátorítász, és bárminő szenvedésben tántoríthatatlanságra intesz. ... Itt, hol ellenségeink tanyáznak, tántoríthatatlanul, erős szívvel és lélekkel állok, bár mit is hoz előmbé a sors, egyedül csak Istenben bízva.” (1848. aug. 29.)

1847-ben elérkezett a pappá szentelés ideje. Majthényi Antal, Kopácsy primás segédpüspöke, Esztergomban, az ideiglenes székesegyház (ma vízivárosi plébánia-templom) káptalani sekrestyéjének oltáránál augusztus 1-én diakonussá, három nappal később pedig áldozópappá szentelte Ipolyit. Néhány héttel a szentelés után kápláni kinevezést kapott Komáromszentpéterre. Egy évvel később a pozsonyi Salvator-templom hitszónoka, továbbá egy év múlva pedig gróf Pálffy-Daun Lipót pozsonyi főispán fiának nevelője lett. 1855 tavaszáig volt a Pálffy-család stomfai kastélyának lakója, ezt követően pedig a Stomfával szomszédos Zohor község plébánosa volt 1860-ig, amikor Bartakovics Béla egri érsek Törökszentmiklós plébánosává nevezte ki.

A Pálffy-családnál töltött évek alatt Ipolyinak bőven volt alkalmja arra, hogy folytassa irodalmi és történelmi tanulmányait, amelyekhez már egyetemi évei alatt is vonzódott és amelyeknek szeretetét Mednyánszky Antalnak, a magyar történelem lelkes és kiváló kutatójának példája és útmutatása szinte a szenvedélyességig fokozta. Veszélén Mednyánszky gazdag könyvtára állott rendelkezésére, Stomfáról pedig gyakori kapcsolatot tarthatott fenn Pozsony és Bécs könyvtáraival és tudományos köreivel.

Mint plébános példászerű lelkipásztor volt. Adventben és nagybőjtben naponta tartott rövid szentbeszédet és szeretettel látogatta a betegeket. Restauráltatta a templomot és új iskolát építtetett. Plébánosságának évei alatt 40-ről 200-ra emelkedett az iskolába járó gyermekek száma; fáradhatatlan hitoktatójuk is volt. Rendkívüli munkabírását tanúsítja, hogy emellett még tudományos munkásságra is jutott ideje. Sűrű egymásutánban jelentek meg kisebb-nagyobb cikkei, tanulmányai és — még 1854-ben — a *Magyar Mythologia*, mely országos hírűvé tette a nevét.

A még készülöfélben lévő *Mythologia* két fejezetét 1851-ben elküldte Toldy Ferencnek, az Új Magyar Múzeum szerkesztőjének. Toldy így méltatta Ipolyi küldeményét: „Legőszintébb meggyőződéssel úgy üdvözlöm kegyedet, mint a magyar történelmi tudomány egyik ága megteremtőjét! Megbecsülhetetlen az, mit kegyed tett, s dicsőségétől az ez után mások által netán még eléállítandó bármily sikerek sem foszthatják meg. Kegyed maga az, ki azok közül kik e téren pályáztak, (5) a feladást megértette, azt egész mélységében és kiterjedésében fölfogta, s nem tapogatózva, hanem másoktól is ösmert, de meg nem értett, csupa pozitív anyagból az egész épületet, reconstruálta.Csak két cikket láttam, de ez elég, hogy az

egészről ítéljek. Ex ungue.” (aug. 5.) — Majd ismét, 1856. április 20-án: „Meg nem állhatom, kedves, kedves Barátom, hogy bár tíz ív correctúra van előttem asztalomon, mind sietős, és másfél óra múlva előadásom van, rögtön legalább annyit ne írjak: ünnepet, sátoros ünnepet alkotott nekem kegyed, mint mindig, úgy különösen ma, e maival.” — Utóbb már tegeződve: „Életem egyetlen nyerevénye némely Jóknak szeretete, s hogy Téged ezek első sorába helyezlek, azt rég fogod tudni.” (1861. aug. 21.) És: „Ma egy hete vettem francia udvariassági, de egyszersmind barátilag meleg levelkédet s ma szerencsésen talált arcképedet... sokkal kedvesebb vagy nekem in natura, mert „nem hordod ily magasan a fejedet”, mint a Borsos képen.” (1863. június 14.)

A bécsi kultuszminisztériumba bejáratos Haas Mihály, a budai helytartósági kerület iskolai tanácsosa, később szatmári püspök, arról értesíti Ipolyit, hogy „Mythológiája és azon két cikk, melyet Kegyed nem rég a Wiener Zeitung melléklapjába küldött, Bécsben nagy figyelmet gerjesztett.” (1855. ápr. 7.) Majd ismét ugyanez év július 19-én: „Voltam Bécsben és ott komoly a szándék ft. úrnak történelmi catedrát adni a pesti egyetemenél. Fogadja azt el ft. úr... Még egyszer mondom, fogadja el tisztelt barátom uram majd a tisztos meghívást.”

Lugosy József, a debreceni kollégium tanára, így ünnepli a *Mythologia* megjelenését: „Elvalahára tehát ünnepel szegény irodalmunk, mert meglátták a mi szemünk a „Magyar Mythológiát”. Ne várj tőlem reá semmi dicsbeszédet, sőt ne várj egyhamar bíráló reflexiókat se; a munka óriási s én még csak az első olvasás gyönyörének varázsa alatt vagyok.” (1854. szept. 1.)

Révész Imre szentesi református lelkész, később debreceni püspök, újévi üdvözlétként írja: „Kedves tisztelendő Úr, tisztelt Barátom! Isten adjon boldog új esztendőt a hazának és irodalmunknak s művelődésünknek, s Kegyednek, ki ezek emelésén s dicsőítésén buzgón és sikerrel fáradozik!” (1854. dec. 28.)

Greguss Ágost esztetikus, később a pesti egyetem tanára, így kezdi az 1855. szeptember 15-én írt levelét: „Ipolyi Arnoldnak, a valódi tudósnak és munkás honfinak, mely tiszteletét s legszivesb üdvözlétét jelenti szerény pályatársa: Greguss Ágost.” — Majd így folytatja: „Nem fog kegyed megütközni — mert azon a ponton, hová kegyed felemelkedett, megszűnik az álszerénység — ha az ide csatolt művek illetékes bírálójául csak kegyedet tarthatván, kegyedhez folyamodom azon, engedje, baráti kéréssel, hogy e népmeséket a Magyar Sajtó számára megbírálja... Kegyeden kívül nem ismerek hazánkban tudóst, ki azt magára vállalni képes legyen.”

Nagy Iván, a kiváló genealógiai kutató, Ipolyi betegségének hírére írja: „Nagy rémülettel értesülök kegyed folytonos gyengélkedéséről és valóban a szent ügy érdekében kérem is Önt, óvja egészségét a nekünk, igen sokaknak, becsesét és adja Istenünk, hogy kegyed mi előbb teljes egészségben foglalatokodhassék azon az úton, melyen kegyedtől oly sok szépet kapunk, addig pedig tartóztassa magát a romboló munkától.” (1858. ápr. 23.)

Pajor István, akivel élete végéig kapcsolatban állott, így köszöni meg a néki küldött képmást: „Barabás nagy áldomást érdemel, mert nem csak külsődöt, de belsődöt is híven rajzoló le. Különösen tetszik nekem e pompás képen az, hogy tudós kifejezésed dacára azon minden pedanteriát napként oszlató életvidor és — hogy magamat úgy fejezzem ki — hamiskás családi vonás, mely bennet, Stummer-fajtákban megvan s mely nektek (hiszen Te azért nem bízod el magadat!) — meg kell vallani, oly jól áll — eredeti valósága szerint visszatükrözve vagyon.” (1858. nov. 22.)

Pesty Frigyes történész így kéri Ipolyi támogatását: „Nyilvános titok hazánkban, hogy nemcsak szaktudósok kérnek és nyerne Öntől tanácsot és útmutatást, hanem még a fiatalabb nemzedék is, mely komolyabb célokra törekszik és mely nem mindenütt és mindenkor nyeri a hivatottak segítségét... A kit munkái után tiszteletünk legmagasabb fokára emeltünk, az bizonyosan élte minden phasisában következetes fog lenni azon képhez, mely fölöle lelkünkben él.” (1857. nov. 18.)

A piarista Csaplár Benedeknek, a szorgalmas néprajzi gyűjtőnek egész kötegni leveléből azt választjuk, amelyben — kapcsolatuk kezdeti szakaszában — Ipolyinak arra a kérésére válaszol, hogy ne szólítsák egymást „úr”-nak: „T. Barátom! Am legyen ön akarata szerint a legegyszerűbb közlekedésünk. Simplex sigillum veri. En a címeknek soha sem voltam kedvelője, s az Uram szócskával úgy hiszem nem is halmoztam túl. Egyébiránt ha semmi más uralom, de a szellemi felsőbbség előtt örömet meghajlik merev nyakam. Azért ne vegyen nálam semmit üres bóknak.” (1851. szept. 26.)

A szabadságharc után a császári hadseregbe sorozott és utóbb már tisztí rangot elért Gyula öccse 1860 tavaszán katonai menetlevéllel utazott Losoncra. Erről az útvjáról számol be bátyjának az április 12-én kelt levelében: „Itt, Gyarmaton és Váczon, a városházaknál, hol Marschroute-mat kellett előmutatnom — köszönet a nagy névnek, melyet Te hoztál tiszteletbe s a magyar nyelvnek, melyen beszéltem — csaknem ovatiók tárgya lettem, mert kérdezték, nem vagyok-e öcséd, s midőn igennel feleltem, mind a kezemet szoriták s Téged a legnagyobb dicséret s dicsőséggel halmoztak el, Gyarmaton még vacsorára is meghívtott egy derék öreg úr.”

A hivatalos elismerés sem késétt sokáig. 1858-ban a Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta Ipolyit és a *Mythológiát* az 50 körmőci aranyat is jelentő Marczibányi-jutalommal díjazta. 1861-ben az Akadémia rendes tagja és az archeológiai bizottság titkára. 1867-ben a Kisfaludy-társaság választotta tagjai közé. Utóbb az Akadémia igazgató-tagja és osztályelnöke. Az uralkodó a vaskorona-renddel és a belső titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki.

Még 1854-ben megbízást kapott a bécsi minisztériumtól a pozsonyi helytartóság kerület műemlékeinek gondozására. Az archeológiát és — az akkor még a régészet körébe tartozónak tekintett — művészettörténetet Ipolyi addig sem zárta ki érdeklődése köréből, de e megbízás után fokozott figyelemmel fordult a lassanként önálló stúdiummá fejlődő művészettörténet felé. Első nagyobb szabású művészettörténeti műve, a *Csallóköz műemlékei* 1859-ben jelent meg. Ezt követték a magyar művészettörténeti irodalom alapvető munkái a deákmonostori román bazilikáról, Magyarország középkori építészetről, szobrászatáról és festészetéről.

Írásai a tudományos irodalom olvasóinak körén kívül is érdeklődést keltettek. „Bizonyal az irodalom- s műtörténetnek, a hitregetannak stb. s amivel Kegyed, tisztelt Uram, szakszerűen foglalkozik, vannak a laicus közönségre nézve is érdekes mozzanatai, melyeket kellő formában élvezettel fogna olvasni. Szabad legyen hát fölkerémem, hogy e téren a „Koszorú” érdekesbitéséhez hozzájárulni sziveskedjék” — írta Arany János. (1862. dec. 30.)

A törökszentmiklósi plébánia csak három évig tartó állomás Ipolyinak folyton emelkedő pályáján. Ezeknek az éveknek kiemelkedő eseménye az 1862. évi konstantinápolyi utazás, melynek a török által elhurcolt Corvinák felfedezése volt a gyümölcse. 1863-ban egri kanonokká nevezik ki. Élénk részt vesz a város és az egyházmegye életében, de 1869-től már többnyire Pesten tartózkodik, mint a központi papnevelő intézet rektora. A komoly felelősséggel járó rektori tisztt, valamint a kanonoksághoz és rektorsághoz kapcsolódó sokféle közéleti szereplés mellett tudományos munkásságát is tovább folytatja. A Szent István Társulat alelnökségének elfogadásával újabb munkakört is vállal magára és a csak néhány évre terjedő vezetése alatt a társulat felvirágzásának alapjait veti meg. De nem hanyagolja el a baráti kapcsolatok ápolását sem. Ennek megható bizonyossága Xantus János utazó és természetudományi író levele: „Fogadjja köszönetemet szíves részvételért, felajánlott barátságát pedig életem feladata leendő kiérdemelni s viszonyos tisztelettel és bizalommal meghálálni.” (1868. okt. 8.)

Az 1869-től árva besztercebányai egyházmegye új püspökének kiválasztása nem csekély gondot okozott. Olyan személyt kellett találni, aki egyházi és nemzeti szempontból egyaránt alkalmas arra, hogy a túlnyomórészt szlovák ajkú hívek főpásztora legyen. A bizalom Ipolyi felé irányult, ő azonban jó ideig igyekezett elhárítani magától ezt a kitüntető, de terhes megbízást. Végre is Bartakovics érsek leveléből értesült a kinevezés közeli bekövetkezéséről: „Tisztelt Collegám, Barátom Uram! Alea jacta est. Ma kaptam nuntiusától levelet, num Arnoldus Stummer-Ipolyi iis praeditus sit qualitatibus, quae illum pro Eppto Neosoliensi idoneum reddant. (6) Már csak azt nem írhattam, hogy bizony nem alkalmatos, és így megírtam, hogy idoneus, és ebből következtetheti, hogy nincs menekvés és készülni kell Besztercebányára.” (1871. okt. 10.)

Maga Ipolyi így értesíti édesanyját kinevezéséről: „Az Úr Isten szent akarata és gondviselése úgy rendelte, hogy szüleink egyik ősi lakása megyéjének legyen püspöke. Méltatlanságom érzetében mindent elkövettem, amit becsülettel tennem lehetett, hogy elkerüljem. Mit sem használt. Az Úr Isten akarata erősebb a mi emberi gyarló törekvésünknél. Legyen azért áldott jóban és rosszban szent neve!” (1871. okt. 21.)

Schlauch Lőrinc, később szatmári püspök, majd Ipolyi utóda a nagyváradi püspökségben és bíboros, így köszöntötte az új püspököt: „A pálya, melyre Méltóságod hivatott, oly rögös, oly nyugtalan, hogy meggyőződésem szerint Méltó-

ságod csak nehéz szívvel fog nyugalmas s csendes tevékenységi helyétől megválni. De annál mélyebben kell mindenkinek meghajolni Méltóságod áldozatkészsége előtt.” (1871. okt. 24.)

Samassa József szepesi püspök, korábban kultuszminisztériumi osztálytanácsos, később pedig egri érsek és bíboros, így ír ugyanezen a napon: „Szabad legyen először magamnak gratulálni, ki előbbi állásomban érvényre emelhettem Eötvösnél ama legmélyebb meggyőződésemet, miszerint a besztercebányai egyházmegyét csakis Ipolyira bízhatni teljes megnyugvással. Az ebből kifolyóan történt megállapodás kétségtől kívül kedves hagyományként szállt át Paulerra, ki azt örömmel értékesítette.”

Bars vármegye üdvözlő iratából vesszük a következőket: „Bars jól tudja és érzi, hogy Méltóságod nem azok közé tartozik, kik csak a reájok ruházott díszes méltóság nevét hozzák magokkal új helyzetökbe, de ismerjük mi nemcsak jeles tulajdonait, hanem élő érdemei gazdag tőkéjét is, mellyel körünkbe költözik. Ismerjük mi — és ki ne ismerne széles e hazában — hogy mást mellőzzünk, a tudománynak, mely elismert hatalom, tág terén kivívott babérjait, nem azok sorába tartozókat, melyek elméleti egyoldalúságoknál fogva — mint sokszor történik — az írószoba küszöbén belől maradnak, hanem melyek termékeny sokoldalúságoknál fogva és korszerűségök által a dicső árvként megindult hazai műveltségünk és civilizációnk közreható tényezői képében ragyognak.” (1871. okt. 23.)

Ipolyi nemcsak a művészettörténet tudományának volt egyik első hazai művelője, hanem mint műgyűjtő is az elsők egyike volt. Egri kanonok korában kezdett képeket gyűjteni, majd később az iparművészet és népművészet alkotásaira is kiterjesztette érdeklődését. Kiváló ízléssel válogatta össze gyűjteményének tárgyait és sikerült megteremtienie az ország egyik leggazdagabb magángyűjteményét. A keresztény művészet történeti fejlődését bemutató gyűjteményt kívánt létrehozni. Mint a központi szeminárium rektora, az intézet folyosóin állította ki műkincesit, mikor pedig Pestről püspöki székhelyére költözött, hatvan legkiválóbb festményét az országos képtárnak (a Szépművészeti Múzeum elődjének) ajándékozta. Gyűjteménye többi részének a barsszentkereszti püspöki kastély adott szállást és a házigazda személye mellett ez a gyűjtemény vonzotta oda a magyar szellemi élet legkiválóbbjain kívül a külföld szakembereit is. Végakarata volt, hogy gyűjteménye múzeumba kerülve „az egyházi művészetnek és a nemzeti kultúrának tényezőjévé váljék”. Ez a kívánsága teljesült is, mert a Simor János prímás által Esztergomban alapított Keresztény Múzeum anyagával egyesített műkincesei Európaszerte ismertek.

Az országos képtárnak ajándékozott festményeket Pauler Tivadar kultuszminiszter ezzel a levéllel köszönte meg: „Méltóságod nem csak a tudományokat igyekezett fáradságtalan irodalmi tevékenységével hathatósan előmozdítani, de bölcs figyelmét a művészetek hazánkban még kevésbé mély történelmére is kiterjesztve műtörténelmi tanulmányai közben sok fáradsággal és nem csekély költséggel gyűjtött középkori festményeinek hazánkban páratlan tárából hatvan válogatott művet a magyar országos képtárnak adományozván, ez által országos képtárunkat, mely a művészetek újjá ébredését megelőző korból alig bír valamit felmutatni, egy a festészet történelmére különösen érdekes szakmával gazdagítani, a fővárosok műizlésben haladottabb közönségét pedig oly tanúságos élvben részesíteni méltóztatott, melytől Méltóságod nagylelkű adománya nélkül előreláthatólag még sokáig megfosztva marad.” (1872. máj. 28.)

A püspöki rendet Bartakovics Béla egri érsek kezéből vette fel 1872 húsvétja utáni második vasárnapon (április 14) Peitler Antal váci és Perger János kassai püspök közreműködésével; az egri főszékesegyházban történt a szentelés. Az ünnepélyes beiktatás (május 2) alkalmával a besztercebányai székesegyházban tartott beszédében a szeretetet és a szolgálatot hirdette: „Kötelességemül ismerem, hogy a papságot és a hívő népet, sőt egyéb polgártársaimat is forró szeretettel keblemre öleljem, nektek az igazság mellett békét és szeretetet hirdessek és hozzak.” — „Jöttem, hogy szolgáljak nem pedig Ti szolgáljatok nekem.”

A Pesten töltött évek alatt a főváros irodalmi és tudományos életének kiválóságai gyakran megfordultak a központi szeminárium rektori lakosztályában. Az itteni pezsgő életet Tárkányi Béla leveleiből ismerjük, aki a Szent István Társulat alelnökségében Ipolyi utóda lett és egy ideig megpróbálta együtt tartani ezt a baráti társaságot. „Az idő gyönyörű, visszajövet a Dunaparton élveztem, de mit használ solo jární? Nálad nélkül nem élet a mi életünk. ... Azért csak mielőbb

hozzon Isten vissza közénk, akkor tartjuk meg az újévi ünnepet ... addig csak a kalendárium nyomán kívánom a boldog új évet." (1872. dec. 20.) — „Az egri lapóniából (hogy teljesen el ne laposodjam) szombaton visszajöttem Pestre. ... Már két meghívó járt itt, egyik az akadémiai casinó ügyében Csengery által összehívott tanácskozásra, mely vasárnap meg is tartatott, a Te régi eszméd el is fogadtatott, bizottság lévén kiküldve az alapszabályok kidolgozására. ... Bárcsak előbb láttak volna hozzá, mikor Te indítványoztad ... Tegnap este compania volt nálunk egy új, érdekes taggal, Szilágyi Dezsővel, Gyulai, Pauler, Szilágyi S., Nyáry, Arany László lévén a többiek. Majd éjfélig tartott a vigasság, csak a Te hiányodat éreztük. ... Te termettél igazán háziúrnak, én legfeljebb csak mint házigazda figurálhatok." (1873. máj. 13.) — „Napjainkat morzsoljuk, elég gyorsan ugyan, de az esti symposionok hiányát igen-igen érezzük ... ezeknek csak Te vagy megte-remtője és életet lelke ... nálad nélkül sehogy se tudjuk megcsinálni." (1875. okt. 29.)

Pest után Barsszentkereszt volt a ritkább, de változatlanul bensőséges baráti találkozások színhelye. „Magam is — írja Gyulai Pál — szeretnék elmenni vele (ti. Feszty Árpáddal, aki az Ipolyi megbízásából festett képet vitte el Barsszentkeresztre) s meggyőződni, vajon Pulszky (7) híven írta-e le Szentkeresztet. Úgy látszik, mióta én ott voltam, sok megváltozott ott, csak a házi gazda maradt a régi, kegyes, tudós és jótékony főpap, s ami az aestheticus előtt ezzel egyrangú, egyszerűs mind a legkellemesebb férfiú, a kit papi ruhában ismertem. De tovább nem írok, mert félek, hogy Haynald stílusába esem, a mitől Isten mentsen." (1877. szept. 17.)

Ipolyi távol tartotta magát a napi politikától, de mikor a nemzet életét érintő fontos kérdések kerültek tárgyalásra, mindig hallatta szavát a főrendiház gyűléstermében. És amit mondott, azt még a határokon túl is meghallották. „A nyár derekán Ennsben gondozván egészségemet — írja Haynald Lajos kalocsai érsek —, találkoztam újra az európai hírű, némethoni jeles katolikus férfiúval és publicistával, meppen követ Windhorsttal, ki értesülvén a magyar országgyűlés elemi iskolaügyi ez évi tárgyalásáról, különösen pedig Méltóságodnak jeles beszédjéről. megkért, szerezném meg azt neki német fordításban." (1876. aug. 24.)

A magyar politikai életnek már fiatalon is fontos személyisége, Apponyi Albert így ír Ipolyihoz: „Némileg érintve érzem ugyan magamat a mai nemzedéknek tett szemrehányás által, de ez csak az én hibám; Méltóságodnak nagy horderejű működése pedig az egyháznak befolyását a nemzet szellemi életére magasra fokozza és így a legnemesebb úton elejébe vág annak, hogy a más országokban mindkét oldalra károsan, sőt átkosan kiható ellentétek nálunk is fejlődjenek." (1879. szept. 8.) — Egy héttel később pedig: „Köszönettel vettem a magyar fiúk által katonai kiképeztetés dolgában tapasztalt nehézségekre való figyelmeztetést és kellő hasznát veendem. Hogy Méltóságod abbeli megjegyzésemet, mintha a parlamenti küzdelmekre pazarolt hadi erőket említése engem is érintene, oly felette megtisztelő cáfolatra méltatta, az igen nagy kegyesség; inkább bocsánatot kell kérnem, hogy ily izetlen megjegyzést egyáltalán tettem."

Ismételjük, Ipolyi nem foglalkozott napi politikával, de tekintete a jövőre irányult és megérezte az idők vajúdságát, amelyről Grünwald Béla így írt az 1878. október 10-én kelt levelében: „Sötét színben látom mindig nemzetünk sorsát. Hát még a jelen viszonyok közt! A végnek a kezdete ez, ha nem a közepe. Bosznia elfoglalása nagy áldozatokat, meddő háborút jelent, melynek lefolyását, s végét ki sem számíthatja senki, s végre a dualizmus összeomlását, s ezzel együtt a monarchia közjogi rendjének gyökeres megváltozását jelenti."

E veszedelmekkel teljes jövőre akarta Ipolyi felkészíteni, megerősíteni nemzetét. Ezt a célt szolgálták a Történelmi Társulat vándorgyűlésein tartott emlékezetes beszédei a magyar nemzetegység és államnyelv kialakulásáról (Rimaszombat, 1876), a magyar iparélet történeti fejlődéséről (Pozsony, 1877), a magyar műtörténeti emlékek tanulmányáról (Kassa, 1878) és a magyar hadtörténelem tanulmányáról (Marosvásárhely, 1879). „Mi ez ... a Te triumphusodhoz képest, melyet Kassán kivívtál. Igazán, mint pontifex ex cathedra, úgy beszéltél, quasi qui potestatem habet, (8) s mindennap növekedett csodálatunk, amint a Magyar Korona naponként hozta roppant tartalmú beszédedet." — így köszöntötte Ipolyit Tárkányi Béla 1878. szeptember 16-án. A következő évben pedig: „A Történelmi Társulat közgyűléseit csakugyan epochalis jelentőségűvé teszik elnöki classicus beszédeit s az a genialis mesterfogás, mellyel mindeniket oly hely- és alkalmoszerűvé tudod tenni, ami a hatást sokszorosan fokozza." (1879. aug. 27.)

Nem kisebb jelentőségű Ipolyinak a Képzőművészeti Társulat keretében kifejtett működése sem. Ez a nagy fontosságú, de válsággal küzdő társulat 1880-ban választotta őt elnökéül, az ő vezetésétől várva a kibontakozást. Reményében nem csalatkozott: Ipolyi elnökségének hat esztendeje a társulat anyagi megerősödését és a magyar képzőművészetnek addig nem ismert fellendülését hozta meg. „A Képzőművészeti Társulat kiváló szolgálatot tett a művészetnek, midőn Nagyméltóságodat elnökének megválasztotta, mert eltekintve minden egyéb érdemeitől a képzőművészetek körül, Excellentiádnak a társulat közgyűlésein tartott megnyitó beszédei valódi tanfolyamot adnak a képzőművészet jelentőségéről és azon módokról és eszközökről, melyek által azt hazánk és népe érdekében értékesíteni kell” — írta Trefort Ágoston kultuszminiszter (1881. ápr. 25.). — Majd ismét, 1882. április 26-án: „Kifejezést akarok adni azon reményemnek és óhajomnak, hogy festészetünk körüli nézetünkben találkozá, kezét fogunk törekvéseinkben arra nézve, hogy művészi talentumaink számára itthon iskolát nyithassunk, s festészetünknek a magyar jelleget megőrizhessük és hogy e törekvéseinknek mielőbb testet is fogunk adni.”

Treforthoz hasonlóan ír Vágó Pál festő is: „Ahhoz fordulok, kinek a magyar képzőművészetek előmozdítása terén úgyszólván legtöbb érdeme van. Megmondom őszintén, hogy azon bizalom vezetett, hogy magas ítéletével szerény tapasztalatom összhangzásban van és vezet egy nemes féltékenység és szeretet nemzeti művészetünk jövője iránt.” (1884. júl. 22.)

Munkácsy Mihály levelei közül idézzük: „Nem mulaszthatom el először is kifejezni, mily örömmel és érdeklélssel olvastam e napokban Excellentiád utolsó elnöki megnyitó beszédét, melyben oly behatóan, oly igazi értelemmel és annyi igazsággal ecseteli művészi állapotainkat. Nagybecsű reánk nézve azon magas értelem és finom tapintat, mely Excellentiád e bírálatában megnyilvánul, mert mindenki át lévén hatva igazságától, senki sem vonhatja ki magát annak jótékony hatása alól. ... Alig várom, hogy mindezekről személyesen lehessen alkalmam beszélgetni, a mi, ha Isten engedi, nem sokára lehet, mert én e hó végén már Budapesten akarok lenni ... Reményem tehát, szeptember első pár napját Excellentiád szíves meghívása folytán kedves és becses társaságában tölteni.” (1884. aug. 5.)

Ipolyi sokágú elfoglaltságát élénken jellemzi a történetíró Deák Farkas: „Szombat reggel az Athaeneum előtt találtam néhány újságíró, kik azzal fogtak körül, hol van Ipolyi püspök? Csak másnap lett világos a dolog, mikor láttam, hogy ülése volt a szűkebb bizottságnak, melynek Nagyméltóságod is tagja. Azt hallottam, hogy nagyon széllyeljáró vélemények voltak és vannak, semmit se végeztek, mint hogy még szűkebb bizottságot küldtek ki. Én a bizottság nevével látva csak azt jegyeztem meg, hogy munkaerőt kegyelmes uramon kívül nem látok a bizottságban, pedig Pulszky kettő is van benne.” (1884. júl. 14.) — Majd ismét ugyanez év október 20-án: „Bizony sokszor emlegettük Szentkeresztet és páratlan urát. Bubits (9) kérdezte: Várom-e? Bizony, várom, és várja az akadémia, a történelmi társulat, a képzőművészet, a Rudolf könyve, (10) a felsőház s várja oly sok minden, a főváros, az ország érzi hiányát és várja teljességének bekövetkezését, de mindenkinek felett én vagyok és maradok leghívebb várakozója.” És ennyi elfoglaltság között továbbra is fáradhatatlanul és változatlan szívességgel törődött barátaival és segítette a hozzá fordulókat. „Részemről nem kis önmegtartóztatásba került Méltóságodnak eddigi tudomására nem hoznom — írja Kandra Kabos történetíró, egri káptalani levéltáros —, mennyit köszönhetek egykor élvezett személyes társaságának. Most, midőn önző indok látszata nélkül tehetem, hálás szívvel hozom ezt Méltóságod tudomására, esedezvén egyszersmind, kegyeskedjék reám is kiterjeszteni azon lelkesítő jóakaratot, mely már annyi fiatal író, túlszolgált a kezdet nehézségein.” (1874. júl. 17.)

Szilágyi Sándor így köszöni meg Ipolyi pártfogását: „Tudom, hogy az eredményből az oroszlanrész a tiéd, s még is nagyobb örömöm és büszkeségem annál, hogy ezt Te tetted, — az, hogy hogyan tetted.” (1878. szept. 29.)

Hasonló ehhez Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész levele, melyet az Akadémia tagjává történt megválasztásakor írt: „Méltóságod eddig is oly sok szívességgel volt mind hozzám, mind Antal öcsémhez, hogy azt elegendőképpen megköszönni képtelenek vagyunk. Megválasztásom annál nagyobb sensatiót okozott mind Csabán, mind vidékén, minthogy köztudomású dolog, hogy ajánlóm volt egy, a csekély igyekezetet is vallásfelekezetre való tekintet nélkül méltányolni tudó, emelkedett szellemű r. kath. püspök.” (1877. máj. 30.)

Ballagi Aladár, később a pesti egyetem történelem-professzora, a következő levél írója: „Az idén tavasz nyíltával, Excellentiád akkép emlékezett meg rólam, hogy akkor tanúsított becses jóakarátát teljes világ-életemben nem felejthetem el... Fogadja hát Excellentiád tőlem ezúttal legmélyebb hálamat s legyen róla meggyőződve, hogy mindig is azzal fogok viselkedni nemes lelke, szeretve tisztelt személye iránt.” (1881. júl. 9.) Talán ezzel a levéllel függ össze Aladár atyjának, Ballagi Mórnak keltezés nélküli levélkéje: „Szíves kérdésekre én nem felelhetek, de megvallom őszintén, hogy igen jól esett, mert megerősítette bennem eszed és szíved felől mind elejétől fogva táplált nagybecsülő véleményemet.”

Innocent Ferenc festőnek ugyancsak keltezés nélküli levelében olvassuk: „Egy ízben volt csak szerencsém Excellentiád által fogadtatni, ám felejthetetlen előttem azon hang, melyben hozzám szólni kegyes volt, azon buzdító erő, mely szavaiból felém sugárzott, azon jószágteljes érdeklődés, mellyel továbbmozoghatósámmal foglalkozni kegyeskedett. És el nem felejtettem azon felszólítását, ha szükségem van valamire és kéréssem komoly és jogosult, egyenesen Excellentiádhoz forduljak.”

1885 augusztusában meghalt Lipovniczky István nagyváradai püspök. A nemzet túlnyomó többsége Ipolyit óhajtotta utódjául. Úgy vélték, hogy a nagyváradai püspökség dús javadalmát annak kezére kell bízni, aki a szegény besztercebányai egyházmegye püspökeként oly sokat tett az egyházért és a hazáért, és akitől joggal remélhették, hogy az addiginál sokszor nagyobb anyagi eszközök felett rendelkezve, még bőségesebb eredménnyel fogja folytatni munkásságát. Ipolyi nem akart megválni egyházmegyéjétől, melyhez tizennégy év főpásztori gondja, munkája és öröme kapcsolta. Egészségének gyengülése is óvatosságra figyelmeztette. A sürgetés azonban nem lanyhult. Grünwald Béla keltezés nélküli leveléből idézzük: „Hogy nézeteink nem találkoznak, az onnan ered, hogy Excellentiád nem azt látja magában, a mit én látok Excellentiádban. Én Excellentiád személyében nem látok egy közönséges papi kandidátust a nagyváradai püspökségre, nekem Excellentiád több egy puszta egyénnél, nekem egy nemzeti és kulturai tényező, egy ember, aki a köznek él. Mennél nagyobb eszközök állanak rendelkezésére, annál többet tehet a közért. De Excellentiád mindig csak mint saját személyes ügyét tárgyalja a kérdést s ebből a szempontból tekint. Az én szempontomból kötelesség megtenni azt, ami szükséges e nagy eszközök megszerzésére. Excellentiád szempontjából az önzéret érzékenysége jogosultnak látszik, az enyéméből nem.”

Ipolyi — közben egészsége is javulni látszott — végül is engedett. 1886. február 18-án kinevezte a király Nagyvárad püspökévé, a július 12-én végbement ünnepélyes beiktatással pedig átvette a nagyváradai egyházmegye kormányzását. A megfeszített akarat erőt adott hozzá, hogy lendülettel lásson munkához, de a javulás és az erő nem tartott sokáig. Még ugyanazon év december 2-án a kifáradt test megszűnt élni.

„Deus et Patria”: ezt választotta püspöki címerének jelmondatául. Ez a két szó nemcsak főpásztori programja volt, hanem egész életének summázása is.

Jegyzetek: (1.) Á Pór Antal-féle életrajz nyomán általában Ipolykeszit tartják Ipolyi Arnold szülőhelyének, ez azonban téves. Gyermekkorát Ipolykeszin töltötte ugyan, de nem ott született. A primási levéltárban őrzött keresztlevél szerint a felsőzsemberi plébánián keresztelték, és a szülők lakhelyéül a plébánia Disznós nevű filiája van megjelölve. A keresztlevél csak a keresztelés dátumát (1823. október 22.) jelöli meg, a születését azonban nem. — Ipolyinak sajátkezüleg írt önéletrajza szerint a születés dátuma október 20. (2.) Több mint 5000 levél van ebben a gyűjteményben, a levélírók száma pedig meghaladja az 1200-at. — Néhány száz levelet őriz még az Akadémia kézirattára, valamint az Országos Széchényi Könyvtár. (3.) Stummer János, Ipolyi atyai nagyapjának testvére, Békés megyében viselt megyei tisztiséget. Magához vette az ifjúvá serdült Lajost, akit — Terényi Lajos néven — Békés vármegye 1848-ban (23 éves korában) alispánjává választott; majd a megye kormánybiztosa lett. A szabadságharc leverése után emigrált, 1861-ben azonban a megye újból alispánjává, az erósházi kerület pedig képviselőjévé választotta. Meghalt 1863-ban. (4.) A presbitérium a kánoni kort még el nem ért végzett teológusok továbbképzésére szolgáló intézet volt. (5.) Utalás a Kisfaludy-Társaság által kitűzött pályázatra. (6.) „Vajon megvannak-e Stummer-Ipolyi Arnoldban azok a tulajdonságok, amelyek alkalmassá teszik őt a besztercebányai püspökségre?” (7.) Utalás Pulszky Ferencnek, a Nemzeti Múzeum igazgatójának, a Fővárosi Lapok 1877. augusztus 26-i számában megjelent „Szent-Kereszt” című tárcájára. (8.) „Mint akinek hatalma van.” (9.) Bubics Zsigmond történetíró, kassai püspök. (10.) Célzás „Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen” című többkötetes műre, melynek előszavát Rudolf trónörökös írta.